

Потпуковник ИЛИЈА КОСАНОВИЋ

ОСНОВНИ ФАКТОРИ РАТА И ЊИХОВА УЛОГА*)

Да би се изградила правилна стратегија и тактика ратовања и потпуније схватила специфичност рата као друштвеног феномена, потребно је имати у виду не само чињеницу да је рат средство за остваривање одређених економско-политичких циљева и израз општих законитости и услова кретања класног друштва, него и *оне факторе* који у конкретно-историским условима мање или више непосредно дејствују у рату и условљавају његов ток и исход, специфичности и особености. Изражавајући општедруштвене законитости, рат, на основу тих фактора, има посебне законитости које се на специфичан начин испољавају у различитим историским епохама и у разним земљама, па и у сваком појединачном случају.

УСЛОВЉЕНОСТ ВОЈНЕ ДОКТРИНЕ

Фактори који дејствују у рату могу бити како непосредно друштвени тако и природни. Они су многобројни и разноврсни. Тако код разних писаца, и данас и у прошлости, налазимо не само различита схватања у погледу значаја појединих фактора него и у погледу њиховог броја и систематизације. Па ипак, ако их сагледамо у целини, водећи уједно рачуна о њиховој квантитативној и квалитативној одређености, постаје очигледно да се они могу свести на четири основна фактора: *људски, економско-технички, простор и време.*

Људски фактор, обухватајући читаво становништво једне земље и њене могућности да га целисходно ангажује у рату, не претставља само квантитет људи него и њихову морално-политичку, војностручну, техничку, културну, физичку и др. вредност. *Економско-технички* фактор обухвата како количину, разноврсност и квалитет наоружања и ратне технике, тако и економско-техничко стање земље, степен њеног развика и њене потенцијалне могућности у погледу материјалног обезбеђења потреба рата, техничког напретка, усавршавања и умножавања наоружања и ратне технике. Под *простором* се не схвата само величина територије зарађених земаља него

*) Чланак је део поглавља *О рату и армији* из књиге *Историски материјализам* која ускоро излази из штампе.

и њен рељеф, геолошки састав и све друге карактеристике међу њима. Исто тако, *време* иступа као фактор трајања и као атмосферска појава. Ови фактори дејствују у сваком рату.

Не губећи из вида његове друштвене узроке и његову политичку садржину, рат у ужем смислу претставља борбу наоружаних људи у одређеном простору и времену. Победа или пораз у рату зависи како од квантитета и квалитета људства и наоружања (техничке опремљености армије, њеног морала и начина вођења рата, од стратегије и тактике, организације армије и снабдевености њене позадине, саобраћаја, војно-економског потенцијала и општих резерви у људству и материјалу), тако и од карактера простора и времена и њиховог искоришћавања. Ти фактори у оквиру одређених политичких захтева чине елементе на основу којих се изграђује стратегија и тактика ратовања. У том погледу рат и јесте специфичан облик остваривања одређених циљева политике, која чини његову друштвену садржину, како у целини тако и у појединим деловима (разним операцијама, биткама итд.). Стратегија, полазећи од циљева политике, претставља разрађен план припремања (и припрему) свих фактора земље који дејствују у рату, њихово коришћење и јачање у току рата и начин вођења рата у целини, дајући на тај начин тактици у војном погледу одређене задатке и оквире за остваривање политичких циљева путем разних средстава, облика и метода оружане борбе. Као што политика поставља задатке стратегији тако и стратегија, добијајући релативну самосталност, разрађује у војном погледу политичке циљеве и задатке рата и поставља их на одређен начин тактици (која је такође релативно самостална) ради њиховог остваривања и спровођења у живот. *Политика детерминише стратегију својим захтевима, а стратегија то исто чини у односу на тактику.* А с друге стране, стратегија повратно делује на политику, коригира њене захтеве и циљеве, као што и тактика то чини у односу на стратегију. Њихова неусклађеност и раскорак у захтевима и могућностима доводи по правилу до пораза у рату. Политика, стратегија и тактика претстављају дијалектичко јединство супротности општег, посебног и појединачног. Стратегија је у односу на политику нешто посебно, а у односу на тактику опште, тј. њен општи оквир у погледу задатака и начина вођења рата у целини.

Революционарне промене у развоју производних снага и у друштвено-економским и политичким односима, а самим тим и у карактеру наоружања и квалитету људства, захтевају одговарајуће промене и у организацији армије, у њеној стратегији и тактици, односно у начину вођења рата уопште. Уочавање потребе тих промена, њихово остваривање и спровођење у живот и чини војсковође способним, великим па и генијалним личностима. „Утицај генијалних војсковођа“, каже Енгелс, „ограничава се у најбољем случају на то да начин ратовања прилагоде новом оружју и новим борцима“.¹⁾ Појава ватреног оружја је битно утицала на промену борбеног поретка и начин вођења рата. Његово стално усавршавање и мењање људског састава армије

1) Ф. Енгелс, Антидириинг, стр. 198, изд. „Култура“, 1953.

у току Велике француске и других буржоаских револуција довело је најпре до увођења колона (уместо раније тзв. линиске тактике најмање армије), које омогућују бољу покретљивост, прегруписавање и вођење борбе на сваком земљишту и у већим размерама. Касније долази до комбинованог дејства колона и стрелаца, и најзад, до расутог стрељачког строја. Даље усавршавање наоружања и ратне технике (аутоматизација ватреног оружја и употреба авијације, а посебно појава атомског оружја), захтева не само груписање снага у одређено време и на одређеном месту него и још брже и целисходније њихово растурање, захтева растреситији и по фронту и по дубини борбени поредак, који на одређен начин и у одређеним условима захвата и читаву територију земље.

Победа буржоаских армија над феудално-најамним није била у прво време условљена толико бољим наоружањем колико напредним циљем рата и квалитативно новим људским саставом армије, што је омогућило нову организацију армије, нову стратегију и тактику вођења рата. Ова чињеница да само наоружање не обезбеђује победу у рату нашла је своју историску потврду и у оружаном судару старих, буржоаских армија са новим, револуционарним армијама пролетаријата (на пример, искуство Октобарске и наше Социјалистичке револуције). О том искуству треба водити рачуна и у савременим условима атомског наоружања, које такође само по себи не обезбеђује победу у рату, већ, напротив, може бити успешно паралисано новом тактиком и начином ратовања, бољим људским саставом и организацијом армије, спремношћу и припремом читавог становништва за вођење рата у условима употребе тога наоружања.

Развитак производних снага, усавршавање наоружања и друштвено-економски процеси који су у епохи империјализма све више повезали свет у једну целину створили су услове за претварање локалних ратова у светске, онемогућавајући све више, како је сјајно предвиђао још Енгелс, „сваки други рат осим светског рата с нечувеним страхотама и апсолутно неизвесним исходом“.²⁾ Ово Енгелсово упозороње, које се показало као тачно и потврдило у протекла два светска рата, има нарочиту вредност и актуелност у савременим условима. Очигледно је да ти услови захтевају данас „потпуни преврат у целокупном ратовању“. Они уједно чине и локалне ратове све мање могућним нарочито у оним сферама у којима се сукобљавају и укрштавају — често битни — интереси великих сила и блокова, њихови кључни, стратегиски планови. Опасност претварања сваког локалног рата у светски бескрајно је повећана. А светски рат у условима атомског наоружања био би више него икад раније рат „с нечувеним страхотама и апсолутно неизвесним исходом“ (Енгелс).

Рат, као и остале појаве у свету, поред општих има и своје посебне законитости, односно његове опште законитости се у различитим историским епохама испољавају као посебне, а ове добијају

²⁾ К. Маркс — Ф. Енгелс, Изабрана дела, т. I, стр. 106, изд. „Култура“, 1949.

специфичан облик у сваком конкретном случају. Успешно руковођење ратним дејствима зависи не само од познавања општих односно посебних законитости рата него, пре свега, и од њихове *стваралачке* примене у сваком конкретном рату, од познавања конкретно-историских услова датог рата у којима се и посебни закони претварају у специфичне, попримају специфичан карактер.

Појава атомског наоружања, као и даље усавршавање конвенционалног оружја и његово омасовљавање, умногоме мењају досад нам познату физиономију рата и ратних дејстава, као и место и значај појединих фактора рата. То је, наравно, поставило задатак пред све земље да своје војне доктрине прилагоде новонасталим променама у наоружању и да, у складу са општим карактером садашње епохе и сопствених друштвено-економских, политичких и других услова и могућности, изграде одговарајућу стратегију и тактику вођења рата, као и организацију армије и њено припремање за рат. Тако је овај задатак постао актуелан како за земље које поседују тако и за оне које не поседују атомско наоружање, јер ће евентуални будући рат у сваком случају бити атомски. У данашње време све земље и њихове армије морају бити *припремљене* за вођење рата у условима употребе атомског наоружања, иако постоји могућност да ће се рат у једном свом периоду или на неком одређеном подручју водити и само конвенционалним оружјем. Мењање и усавршавање начина ратовања захтева и сам развитак конвенционалног наоружања, као и његова масовна употреба у евентуалном рату. Атомско наоружање не може заменити и потиснути из употребе конвенционално. И земље које поседују атомско наоружање имаће у евентуалном рату основну масу конвенционалног наоружања и ратне технике. У садашњим условима ни те земље не располажу разноврсним и за борбена дејства неопходно потребним атомским наоружањем, нарочито за личну употребу (пушка, аутомат итд.). У том погледу је надмоћност конвенционалног оружја над атомским. Без њега и његове масовне употребе нема непосредне одбране територије ни њеног запоседања од стране противника. Зато ће се евентуални будући рат водити како атомским, тако и конвенционалним наоружањем и то овим последњим вероватно на ширем пространству и у већим размерама не само због тога што већина земаља не поседује атомско наоружање него што и оне земље које поседују то оружје не могу без конвенционалног оружја успешно водити рат.

Услед неравномерности економског и техничког развитка појединих земаља, њихових друштвено-економских, политичких, културних, природних и других особености, *не може постојати* јединствена општа, „светска“ војна доктрина, као ни стратегија и тактика. У сваком случају она није иста за развијене и неразвијене земље, за мале и велике, за оне које су ван блокова и оне које су у њима, итд. Она у крајњој линији зависи од друштвено-економског и политичког уређења, карактера и циља рата. Свака земља, као што има (и уколико има), например, сопствену доктрину друштвено-економског и поли-

тичког развитака, мора да има и своју посебну војну доктрину, која у оквиру општих услова одговара њеним конкретно-историским условима и могућностима успешног вођења рата. Војна доктрина, као и стратегија и тактика сваке земље, мора да одговара како општим условима дате епохе, друштвено-економским, политичким и војним односима снага, општем карактеру рата и наоружања, тако и конкретним условима дате земље, њеним друштвено-економским и политичким односима, њеним особинама и традицијама у националном, културном и другом погледу.

ВОЂЕЊЕ РАТА У САВРЕМЕНИМ УСЛОВИМА

Рат у условима атомског наоружања претставља велику опасност за људску цивилизацију и напредак човечанства. У њему победник не би био у много бољем положају од побеђеног. Али без обзира на такве гешке последице још у садашњим условима постоји опасност од рата. Због тога се људи — ако до њега дође и поред свих напора да се спречи таква катастрофа — не могу дефетистички препустити „судбини“ и још већој катастрофи која им прети од агресивних снага уколико се не припреме за вођење рата и у таквим условима. Треба бити свестан не само опасности од атомског рата него се и припремати за његово вођење. Народ који је расположен и спреман да брани своју слободу и независност знаће да се снађе и у таквом рату, имаће снаге и умешности да искористи своје предности (праведни карактер рата, одлучност и чврстину читавог становништва, подршку јавног мњења, своју територију и њене особености итд.) и да се одлучно, свим средствима и на све могуће начине супротстави сваком агресору, парализујући надмоћност његовог атомског наоружања и ратне технике путем опште борбе и одговарајуће стратегије и тактике ратовања. Агресор нема изгледа да у таквим условима однесе победу у војном погледу, а још мање да оствари друштвено-политички циљ рата (о чему говори и досадашње искуство, нарочито из протекла два светска рата). „Ако буде дошло до атомског рата“, истакао је друг Тито у свом говору новопроизведеним официрима Војне академије (1958), „једини спас ће у таквом рату бити да народ не губи вјеру у своје способности, већ да буде јединствен и монолитан, а да сваки војник буде способан да се сам снађе на сваком мјесту. Такав евентуални рат не би био фронталан, већ би захватио читаву земљу... Атомска бомба би падала на велике градове и индустријске центре, а наша одбрана биле би наше шуме, наша брда и прострaнства“.³⁾

Могућни будући рат имаће, дакле, другу физиономију и водиће се на другачији начин него што је то било у прошлости. Ради се о изградњи таквих начина ратовања који ће одговарати друштвено-економским и политичким променама у свету, атомском наоружању и степену развитака конвенционалног оружја и ратне технике. То је

³⁾ „Народна армија“, 2 октобар 1958.

данас веома сложен проблем који стоји пред државно-политичким и војним руководством армија и земаља. У погледу решавања тог проблема свака земља има своје специфичне предности и недостатке. Довољно је само упоредити земље које имају и оне које немају атомско наоружање да би се донекле сагледао војно-политички положај једних или других. Земље које данас поседују атомско наоружање очигледно нису, у савременим условима блоковске политике и њиховог места и улоге у тој политици, у нимало завидном положају. Реално је претпоставити да ће у евентуалном будућем рату земље које поседују атомско наоружање бити и главни противници. Отуд ће оне основну масу атомских средстава употребити против главних снага и на главним ратиштима. Осим тога, те земље, услед своје развијености (крупни градови и индустриски центри), претстављају рентабилније циљеве за атомско наоружање него релативно неразвијене земље. Зато у тим земљама и влада већи страх од атомског рата него у другим.

Земље које не поседују атомско наоружање и које, водећи антиблоковску политику, нису укључене у блокове који поседују то наоружање, а које су спремне да се боре за своју слободу и независност, не могу бити усамљене у евентуалном рату. Оне већ саме по себи претстављају огромну масу становништва и располажу довољним економско-материјалним и другим могућностима да се успешно супротставе агресору. А и као снаге отпора агресији имаће у таквом рату снажну подршку читавог напредног човечанства и јавног мњења. Њихови савезници биће све оне друштвене снаге које се на овај или онај начин буду бориле против агресора, па и у оквиру самих агресорских земљама. И не само то. У рату долази до изражаја други критериј распореда снага и избора савезника.

Савезници у миру нису увек и савезници у рату, већ могу бити, како показује досадашње искуство, чак и противници. Данашње војно-политичке блокове не треба схватити као чврсте целине и унутар њих све земље као апсолутно сигурне савезнике у евентуалном рату. Њих и данас у мањој и већој мери потресају унутрашњи сукоби који извиру из различитог места и положаја појединих земаља у тим блоковима. У њима се води оштра борба за економску и војно-политичку хегемонију једних земаља над другим исто онако као што се борба за превласт у ширим размерама одвија између самих блокова. Не улазећи у различитост друштвено-политичке садржине, узрока настајања и улоге појединих блокова и у размимоилажења и супротности између водећих земаља у тим блоковима и оних земаља које су се стицајем специфичних околности нашле у њима, очигледно је да постоје знатне разлике у гледиштима и поступцима и између водећих земаља у оквиру тих блокова, које у појединим питањима, како је то показала Суецка криза (1956), превазилазе разлике између гледишта појединих водећих земаља супротних блокова. Уопште узев, реално је претпоставити да ће антиагресорске снаге у евентуалном рату имати не само много савезника, него међу њима и такве

који ће поседовати и атомско наоружање. Али без обзира на те претпоставке рат се и у условима атомског наоружања може на одређен начин водити и конвенционалним оружјем. Погрешно је не само потцењивати опасност од атомског рата него и губити веру у могућност пружања успешног отпора агресору конвенционалним оружјем у условима таквог рата, позивајући се, рецимо, на пример Јапана који је водио агресивни, освајачки рат и који је (1945), изгубивши све изгледе да добије рат конвенционалним оружјем, остао без борбеног морала и подршке народа, јер су особине атомског наоружања и заштита од њега биле непознате. Потребно је не само водити упорну борбу за очување мира, за ликвидацију рата као средства политике и решавања спорних питања између народа и држава него бити у исто време и спреман да се евентуални агресор обузда и путем силе, путем оружаног отпора слободољубивих снага света. То је, поред осталих напора и мера, снажан фактор мира и не мала гаранција да се агресор неће лако усудити да отпочне један такав рат који би нанео огромну штету људској цивилизацији и човечанству.

Рачунајући на свеопшти отпор напредних снага и немајући подршку свога народа и јавног мњења, агресивне и реакционарне друштвене снаге теже својом „атомском“ пропагандом да унапред разоружају народе у њиховој борби за слободу и независност, да их лакше поробе и задрже у потчињености. Али ни атомско наоружање није непобедљиво. Његова надмоћност може бити паралисана не само истим наоружањем него и конвенционалним када се примени одговарајући начин ратовања. Оно није ни једини ни најважнији фактор победе у рату. Оно само налаже да се у другом светлу сагледа узајамно дејство, улога и место фактора рата, нарочито људског, који оживљује и даје стварну вредност свим осталим факторима.

Основни фактори рата, људски, економско-технички, простор и време, имаће у евентуалном рату, наравно, друкчији однос и улогу него раније. Али то ипак неће довести до промене њихових места у оквиру заједничког деловања. Они ће постати само много *јединственији* и у својој вредности много *зависнији* један од другог. Смањће се у доброј мери релација између појединих фактора у погледу њиховог значаја. Доћи ће до чвршћег јединства и прожимања појединих фактора, до њиховог теснијег узајамног дејства. Појачаће се улога не само економско-техничког фактора него и простора и времена. Али првенствена улога људског фактора као *једино активног* чиниоца који оживљава и целисходно искоришћава друге факторе у рату, остаје и даље на првом месту и истиче се још више. Свако прецењивање једних фактора а потцењивање других, особито улоге која припада самом човеку, доводиће много више него раније у питање правилност стратегије и тактике, а у вези са тим и успех у рату опште. Отуд, поред осталог, јављају се многе тешкоће и противречности које стратегија и тактика треба да реше како би се деловање свих фактора рата тако ускладило да сваки од њих у међусобном прожимању и допуњавању што потпуније дође до изражаја ради опште

победе над непријатељем. При томе у свакој земљи долазе до изражаја њене предности и слабости у погледу појединих фактора. Неоспорно је да до извесне мере постоји могућност да се слабост једног фактора надокнади предношћу другог, нарочито квантитативно-квалитативним особеностима људског фактора, док његову слабост у овом погледу веома мало могу надоместити други фактори.

Карактер савременог наоружања (његова већа покретљивост и аутоматизација, већи домет, веће разорно дејство итд.) и начин вођења рата мењају однос појединих видова борбених дејстава (одбрана и напад) и изазивају такве противречности као што је противречност између потребне густине људства и њоме условљене упорности одбране и нужности обезбеђења тог људства од евентуалног атомског напада итд. Они стварају и нови однос између устаљених фронтова и позадине, претварајући читаву територију земље у ратно поприште. Тиме се знатно мења како улога простора тако и времена. Време постаје веома важан фактор у савлађивању или одбрани простора који захвата читаву територију земље. Правилно коришћење не само простора него и времена има у условима савременог рата посебан значај. За савремени рат карактеристична је велика брзина борбених дејстава, већа могућност изненађења, непрекидност акције у односу на дан и ноћ и годишње доба, велика моћ разарања и уништавања. А све то захтева не само брзу концентрацију људства ради савлађивања отпора непријатеља него и његову брзу деконцентрацију у случају да му запрети масовно уништавање. Време ће у тим условима бити од битног значаја да се сачува или заузме одређени простор, да се уништи непријатељ и ослаби његов положај, сачувају и ојачају сопствене позиције итд.

Одбрана слободе и независности једне земље, како показује историско искуство наших и других народа, захтева такав начин вођења рата који, укључујући читаво становништво, омогућује човеку да коначни простор борбених дејстава својом покретљивошћу и еластичношћу учини бесконачним, да непрекидно и на разне начине уништава непријатеља на читавој територији. Таква тактика вођења рата условљава „губитак“ једне територије добитком друге и поновним захватањем прве која ни у периоду њеног „губитка“ није „празна“ већ је држи борбено расположено становништво. „Сваки наш губитак неке територије“, каже друг Тито, „мора у исто вријеме значити добитак нове, још веће и важније територије.“⁴⁾ У тој Титовој стратегији и тактици ратовања управо је садржана дубока мисао о начину превазилажења класичног облика губљења простора и о могућности претварања коначног простора у бесконачни простор борбених дејстава. Она је у пракси показала своју пуну вредност у процесу претварања не много велике територије наше земље у току Ослободилачког рата у велико и огромно ратиште у коме је технички (а често и бројно) надмоћнији непријатељ био у незавидном положају, налазио се под сталним ударом наших снага и није имао ни слободног простора ни

4) Ј. Б. Тито, *Изабрана дела*, т. I, стр. 113, изд. „Култура“, 1947.

слободног времена за нека своја „слободна“ дејства каква би му обебеживао устаљен фронт и сигурна позадина.

Примењујући такву стратегију и тактику ратовања који уклањају мање или више устаљене и увек јасно видљиве границе између фронта и позадине, између армије и народа, народ који брани слободу и независност своје земље и који на својој страни има високи борбени морал не може бити побеђен, опкољен или уништен, већ, напротив, непријатеља ставља у такав положај, исцрпљује и уништава његове снаге, доводи га у такву ситуацију да нема могућности да постигне какву већу победу ради моралног освежења. При таквој тактици људски фактор, такође, постаје такође бесконачан у својој коначности, постаје прави и пуни израз бесконачне и неисцрпне снаге народа који брани своју слободу и независност. Он уствари, и у стратегиском и у тактичком погледу, држи и брани читаву територију. Људски фактор то остварује путем непрекидног уништавања непријатеља и „претварања коначног простора у бесконачни“, тј. таквим начином борбених дејстава за који тактички „губитак“ једног простора нужно претпоставља не само захватање другог простора већ и даљу планску одбрану првог од стране посебно организованог и наоружаног становништва и његово поновно захватање од стране истих или других наших снага итд. То је непрекидни процес одбране, мењања и проширивања територије и систематског уништавања непријатеља све до потпуне његове ликвидације, ослобођења читаве територије и извршења стратегиског плана одбране земље уопште. Успеси наших народа у току рата и њихова у целини узевши војна супериорност, без обзира на техничку инфериорност, у односу на фашистичке агресоре (1941—1945) резултат су пре свега правилне оријентације наше Партије на свенародни рат и способности њеног „војно-политичког руководства да примењује и развија вештину револуционарног ратовања, односно специфичну стратегију и тактику нашег рата“.⁵⁾

Стечено искуство у нашем Народноослободилачком рату и стваралачка примена тог искуства у евентуалном будућем рату имаће велики значај за одбрану наше земље, њене слободе и независности. Оно је нарочито драгоцено у том погледу што евентуални рат, услед карактера наоружања и његове примене, претпоставља управо такав начин борбених дејстава који има много сличности и додирних тачака са нашом стратегијом и тактиком из прошлог рата. Он претпоставља дубоке нападне продоре, а самим тим и еластичну одбрану по читавој територији, вешто коришћење својих предности, односно слабости противника вешто коришћење наоружања, простора и времена, велику покретљивост и офанзивност у свим видовима борбених дејстава, високи борбени морал и масовну храброст, велику сналажљивост, самосталност и иницијативу сваког појединца, јединице и старешине, ангажовање читавог народа и свих материјалних средстава ради уништавања непријатеља, једном речју — посебну стра-

⁵⁾ Програм Савеза комуниста Југославије, стр. 105, изд. „Култура“, 1958.

тегију и тактику вођења рата. А то нису биле мале одлике нашег Ослободилачког рата. „У евентуалном будућем рату“, како истиче друг Тито, „неће бити крутих фронтова ни фронталних борби, биће више продора у дубину, више десантних операција и освајања разних стратемских положаја и објеката. И, разумије се, пошто ће тако дејствовати противник који буде наступао треба знати прилагодити се томе у одбрани. У томе ће искуства из нашег рата играти велику улогу. . . Разумије се, искуство из прошлог рата мора се комбиновати с перспективом будућег рата са савременим средствима, са друкчијом методом ратовања“.⁶⁾

Свенародни рат не могу водити све земље, већ само оне које воде борбу за праведне циљеве, за своју слободу и независност. Он је облик борбе народа и његове армије против поробљавања и угњетавања. Он претставља јединство интереса народа и циљева рата, јединство народа и армије. Он посебно добија у својој снази и упорности уколико претставља и победу над старим друштвеним системом, тј. уколико значи и облик социјалистичке револуције и дубљих друштвених промена.

Свенародни рат још успешније и свестраније могу водити оне земље у којима су радни људи ослобођени најамних односа и експлоатације, у којима је радни народ заинтересован не само за одбрану националне него и социјалне слободе, за одбрану свог *друштвено-економског и политичког система*. У том је, поред осталог, велика предност социјалистичких земаља у односу на капиталистичке, нарочито оних у којима су радни људи ослобођени и бирократско-етатистичких стега и у којима непосредно остварују друштвено самоуправљање. Бирократско-етатистичке деформације социјалистичких односа могу, наравно, донекле да умање ту предност, па чак при већој афирмацији да је и укину. Социјалистичке армије по правилу прерастају класични облик и све више постају *наоружани народ*.

Нема сумње да ће у евентуалном будућем рату наша техничка инфериорност из прошлог рата бити далеко мања или можда неће ни постојати, док ће наша супериорност бити далеко већа не само у целини и у погледу квалитета људства, његових моралних и других вредности него и у погледу његовог квантитета који се, с обзиром на наше околности и могућности (карактер друштвено-економског и политичког уређења, систем непосредне социјалистичке демократије и друштвеног самоуправљања, ликвидација најамних односа, морално-политичко јединство наших народа итд.), не може мерити према класичним нормама способности људи да носе оружје и да се боре против непријатеља. Тај квантитет ни у нашем прошлом рату, без обзира на специфичне околности у којима се водио, није био у ширем смислу у подређеном положају, тј. он је био супериорнији ако се има у виду не само људство које је било непосредно укључено у оперативне јединице него и оно које је на овај или онај начин активно помагало нашу борбу, које је стално попуњавало и увеличавало наше јединице,

6) Ј. Б. Тито, Изабрана дела, т. IX, стр. 300, изд. „Култура“, 1957.

снабдевало их храном и одећом, прихватало и обавештавало о кретању непријатеља, његовој снази, положајима и намерама, а и само вршило мање оружане и сличне акције, нарочито у градовима и индустриским центрима. Он ће наравно у евентуалном будућем рату превазићи те оквире. Њега ће свакако у правом смислу речи и у потпуно развијеном виду сачињавати читаво становништво и сви чланови наше социјалистичке заједнице (мушко и женско, старо и младо, па и, такорећи, деца, која су и у прошлом нашем рату својом храброшћу, довитљивошћу и одлучношћу показала да се и на њих мора рачунати у свенародном рату против поробљивача земље). Таква армија коју сачињава читав народ биће у стању да се у одбрани своје социјалистичке заједнице супротстави сваком агресору без обзира на његову бројност и карактер његовог наоружања и ратне технике. Она ће својим квантитетом и квалитетом омогућити посебну стратегију и тактику ратовања и целисходније коришћење осталих фактора који дејствују у рату.

УЛОГА ЉУДСКОГ И ЕКОНОМСКО-ТЕХНИЧКОГ ФАКТОРА

Разне земље и њихове војне доктрине заступају различита гледишта у погледу улоге и места појединих фактора који дејствују у рату. Често се прецењују, чак и апсолутизирају поједини фактори па и њихови поједини елементи. Те разлике у гледиштима условљене су пре свега друштвено-економским и политичким односима у појединим земљама, њиховим економско-техничким и морално-политичким стањем, политичким циљем и карактером рата, расположењем народних маса да се боре и учествују у рату, територијалним и другим могућностима и предностима дате земље. Тако неки теоретичари развијенијих капиталистичких земаља, нарочито оних које поседују атомско наоружање, често прецењују место и улогу материјално-техничког фактора, придају мање или више одлучујући значај техници. Други пак у неразвијеним земљама, али великим по територији и броју становништва, склони су да претерано истичу величину територије и бројност становништва. Бироократско-статистичке и друге негативне тенденције могу и у социјалистичким земљама потхрањивати таква и слична гледишта.

Масовност армије, која је карактеристична за ратове епохе капитализма, изазвала је оправдани страх у редовима буржоазије од наоружаног народа. Буржоазија је схватала да народ у ратним искушењима лакше открива праве циљеве рата у који га је она увукла и да услед тога може у критичним моментима окренути добивено оружје и против ње. Она се у то и у пракси уверила већ за време Париске комуне, а посебно у Првом светском рату и Октобарској револуцији. То је, као и нагли развитак ратне технике, утицало на њене војне теоретичаре да истакну теорију по којој тобоже са развикоком технике све више слаби улога човека у рату, тако да се масовност армије

може заменити масовношћу и бољим квалитетом технике. Али искуство ратова, нарочито Другог светског рата, показало је неодрживост таквих теорија и илузорност таквих нада; показало се да масовност технике тражи још већу масовност армије и повећава улогу човека, да рат са модерним наоружањем захтева још веће укључивање и оријентисање делатности читавог становништва за потребе рата. Показало се да се тих пропагандних теорија практично, у току вођења рата, његове припреме и изградње армије, не придржавају ни њихови поборници. Њих се они све мање придржавају и у области теорије, па чак и у области агитационе политичке делатности. Оне су се разоткриле као идеолошко средство агресора за слабљење отпора противника, за деморалисање и застрашивање народа у њиховој борби за слободу, а и за потхрањивање морала сопствене армије. Оне су се показале да су пре свега срачунате на то да се код народа који су економско-технички слабије развијени створи уверење и немогућност њиховог успешног супротстављања савременој ратној техници (данас особито атомском наоружању), у немогућност да бране своју слободу и националну независност.

Међутим, победа у рату није резултат дејства само овог или оног фактора. Ниједан фактор нема искључиву улогу. Материјално-технички није једини ни одлучујући фактор победе у рату. Победа је резултат свих фактора рата, резултат њиховог заједничког дејства у ком се они узајамно прожимају и усклађују на такав начин да узети као целина *превагну* над целином оних фактора којима располаже противничка страна. Да би се постигло такво њихово усклађено дејство, треба имати у виду не само јединство него и разлике у вредности појединих фактора. Та вредност није једнака и није непроменљива. Постоје битни и мање битни фактори победе у рату. Погрешно је не само апсолутизитирати поједине факторе него и не учавати релације у њиховој вредности. Занемаривање те разлике јесте својство метафизике и догматских схватања, напосе софистике и еклектике. Искуство ратова јасно показује да није иста улога њудског и материјално-техничког фактора или простора и времена. *Људски фактор је основни чинилац и најважнији фактор успеха у рату.* Он је примаран, док су други — секундарни. Људски фактор у *крајњој линији* одређује победу у целини, мада у појединим операцијама и бојевима привремено може превагнути техника или неки други фактор. Рат не почиње и не води ни техника, ни простор, ни време, него људи користећи се тим факторима. Људски фактор је онај субјективни и једино активни чинилац који оживљава и покреће друге факторе, води борбу против непријатеља, тежећи пре свега да уништи тај фактор код њега, тј. његово људство које непосредно учествује у рату. Други су фактори (материјално-технички, простор и време) неактивни, „мртви“ и без човека и његове активности не могу показати своју вредност у рату. Њихова улога није условљена само њиховим карактером и особеностима него пре свега целисходном делатношћу човека, његовим способностима и могућностима да њихове вредности доведе до изражаја у току рата.

Материјално-технички фактор има не мали значај за победу у рату. Неправилно је потцењивати његову улогу и вредност. Нема земље која не би желела да има што боље и савременије одређено наоружање и ратну технику. Наша друштвена заједница у том погледу одваја велика материјална средства опремајући за одбрану своју армију, чија ће бројност у евентуалном будућем рату бити „одређена искључиво бројем становништва које је способно да носи оружје“ (Енгелс) или да на овај или онај начин учествује у одбрани земље. То је важан фактор борбене готовости и спремности армије и земље за евентуалан рат и неразумно би било занемаривати његов значај. Али још би било неразумније и штетније потцењивати значај људског фактора, његове квалитете и способности. Техника не може заменити и смањити улогу човека и донети победу. Људи у крајњој линији решавају питање победе или пораза у рату. Историја наших и других народа свакако показује, како истиче друг Тито, „да се без технике не може, али само техничка способност још није довољна. Чињеница је да се и према највећој техници *може наћи тактика* која може да компензира техничку инфериорност“.⁷⁾ Осим тога са развојем технике расте не само масовност армије него и улога човека у рату, улога целокупног становништва зараћених земаља. Све више долази до изражаја како квантитет тако и квалитет армије и народа, њихово јединство и спремност да воде борбу за своју слободу и независност.

Армије у класичном смислу све су мање у стању да саме с успехом бране слободу народа и да воде рат у савременим условима. Оне могу бити језгро, окосница те одбране, али је *једино* народ у целини у стању да брани себе, своју слободу и независност. Зато се претежно на армију и њену техничку опремљеност ослањају углавном оне водеће друштвене снаге које немају чврст ослонац у народу, које поробљавају друге народе или се спремају за освајачке ратове. Али и те снаге већ увиђају слабост такве оријентације. Напредне друштвене снаге и оне земље које бране своју слободу и независност све више рачунају на свенародни облик армије и оружаних снага, на свенародни начин вођења рата и одбране земље. Непобедива је само она земаља у којој је појам армије *истовета* са појмом народа. То показује искуство нашег Народноослободилачког рата, као и искуство ослободилачке борбе колонијалних народа. „У прошлости“, како каже друг Тито, „велике силе су успјевале да наметну своју вољу материјално слабијим народима слањем наоружаних експедиција од неколико стотина или хиљада људи, или напросто демонстрацијом неколико ратних бродова. Овакве експедиције обично би завршиле свој посао за неколико дана или недеља. Данас, велике силе не успијевају да покоре те исте народе ни послерије вишегодишњег ратовања са сто-

7) Ј. Б. Тито, Изабрана дела, т. V, стр. 137, изд. „Култура“, 1953.

тинама хиљада најмодерније наоружаних војника, мада је данас однос материјалних снага у сваком погледу много неповољнији за народе који се боре за своју слободу“.⁸⁾

Узроке таквог отпора тих народа треба, дакле, тражити у промени њиховог односа према слободи, у њиховој решености и способности да се боре за своју слободу и независност. Успех у рату зависи пре свега од припремљености и организованости народа за вођење рата, његовог морално-политичког јединства и вере у победу, спремности и одлучности да рат доведе до коначне победе над непријатељем. Уопште узев, како каже Лењин, „у сваком рату победа у крајњој линији зависи од одлучности и расположења маса које на бојном пољу пролевају крв“.⁹⁾ Савремени међународни услови и противречности у свету још увек нужно указују на потребу да наша друштвена заједница, као и друге земље које бране своју слободу и независност, мора да има не само снажну армију него и такву организацију одбране земље и начин ратовања који ће обезбедити „да цео народ буде у могућности да у сваком тренутку непоколебљиво чува нашу социјалистичку земљу“.¹⁰⁾ Извори наше снаге у евентуалном рату неће бити само у снази наше Армије него пре свега у њеном јединству са народом, у спремности и одлучности народа да брани своју слободу и независност. То би био свенародни рат равноправних и слободних чланова социјалистичке заједнице, тј. рат који искључује не само стварну капитулацију него и њен формално-правни појам.

Правилно схватање значаја људског фактора, нарочито могућности равноправне борбе несразмерно технички опремљених армија, захтева да се рат посматра као целина, као дијалектичко јединство разносврности и противречности свих фактора зарађених страна. То јединство настаје усклађивањем и узајамним допуњавањем сопствених фактора који онда као целина дејствују у судару са одговарајућим факторима противника. У том судару у склопу целине долази до изражаја њихова вредност, њихово мерење, преплитање, међусобно потирање и савлађивање. Фактори исте снаге и вредности (што не мора да значи и исте врсте) такорећи се потиру и неутралишу. Победа у крајњој линији припада оној страни која успе да сачува, оствари и умешно искористи предности у другим факторима или њиховим појединим странама који у току борбе нису неутралисани. И најмања предност, ако се на време уочи и правилно искористи, значајна је за победу. Кад би сви фактори и у свим својим димензијама били потпуно једнаки (што је апсолутно немогуће), или кад би се та једнакост остварила путем међусобног усклађивања и надопуњавања фактора на једној и на другој страни (што је такође само теориска могућност), наступило би стање потпуне равнотеже снага и до одлуке, тј.

⁸⁾ Говор председника Тита на Бандуншком универзитету, стр. 29, изд. „Култура“, 1958.

⁹⁾ В. И. Лењин, Дела, т. XXXI, стр. 115, изд. IV (на руском).

¹⁰⁾ Програм Савеза комуниста Југославије, стр. 186, изд. „Култура“, 1958.

до победе једне или друге стране, не би могло доћи. Победа је могућна тек онда када је то стање нарушено и остварено извесно преимућство на овој или на оној страни. Зато свака страна рачуна не само са сопственим факторима, њиховим предностима и слабостима него у истом погледу и са тим факторима на страни противника. Уствари нема апстрактних предности и слабости, оне су *увек конкретне* и могу се измерити, испитати и проверити само у борбеном судару и тзв. „одмеравању снага“. Притом треба имати у виду дијалектичку природу борбе: оно што је у једним условима предност у другом може бити њедостатак, и обратно. То се нарочито односи на оне факторе рата и њихове поједине стране које се при свом дејству не могу лако прилагодити различитим природно-географским условима и борбеним дејствима, као што је то, на пример, са ратном техником, која у извесним случајевима (проходност и карактер земљишта, ноћна дејства, годишње доба, атмосферски услови итд.) може да претставља већу слабост него предност. Људски фактор је у далеко повољнијем положају. Он је у својим дејствима далеко мање ограничен условима простора и времена. Он и технику прилагођава и искоришћава као средство за остваривање својих циљева. Успех у рату уствари зависи од умешног и целисходног коришћења сопствених предности, односно слабости противника, од паралисања његових предности и савлађивања сопствених слабости и недостатака. У склопу те сложености и динамичности борбених дејстава управо и долази до изражаја посебна улога људског фактора, његово умеће и способности да на основи постојећих предности и слабости примени такав начин вођења рата који му обезбеђује превласт и победу над непријатељем.

Специфична улога људског фактора у рату омогућава да се дубље схвати како његова предност у односу на друге факторе тако и могућност равноправне борбе технички несразмерно опремљених армија, да се схвати зашто релативно неразвијене земље могу успешно у рату да се супротставе високоразвијеним, па чак и великим и по територији и по броју становништва, док се у економским односима не могу успешно с њима такмичити, односити победе и успехе као у рату. У рату се остварује *квалитативно друкчији однос човека и материјалних средстава* (наоружања и остале ратне технике) него у економским односима, у размени материјалних добара између народа и држава. У економским односима иступају „мртве“ и од људи ступљене ствари. Њихова се вредност мери према друштвено потребној количини рада за њихову производњу, тј. до изражаја долази само мања или већа продуктивност рада. У економским односима људски фактор не иступа у целокупној својој квантитативној и квалитативној одређености, него такорећи пасивно посматра шта бива са његовим производима у процесу робне размене у којој се посредно мере само његове производне способности, његова мања или већа продуктивност рада, док се његове прилике, политичке, моралне и друге вредности не узимају у обзир, јер не могу да утичу на вредност производа. Зато у тим односима побеђује она страна која има већу продуктивност рада, која је за исто време способна да произведе више материјалних

добра, док је друга — потчињена и експлоатисана. Међутим, у рату победа и успех не зависе само од продуктивности рада, од производње материјалних средстава, наоружања и ратне технике већ и од тога колико је човек спреман да ради победе уложи сву своју вољу, све своје интелектуалне и физичке способности, све снаге, па и укућност тих снага — сопствени живот.

Рат није сукоб „мртвих“ ствари него људи који су само наоружани „мртвим“ стварима. Те ствари покреће човек, а његова свест и воља претстављају тзв. „импондерабилни“ фактор рата, тј. фактор који се разликује од материјалних ствари и не може се мерити по тежини и слично. У „ратним односима“ не наступају као у економским „мртве“ и од људи отуђене ствари, него непосредно наоружани прстивници. Они не мере вредност материјалних средстава (као „мирољубиви“ трговци) према друштвено потребној количини рада за њихову производњу, него према њиховој употребној вредности у ратним дејствима, према њиховим тактичко-техничким и другим борбеним вредностима. У рату до изражаја долазе не само производне способности људи (изражене у квантитету и квалитету наоружања и ратне технике) него, пре свега, њихове морално-политичке и борбене вредности, њихове способности да остале факторе „пробуде из мртвих и претворе их из само могућних у стварне и делотворне употребне вредности“ (Маркс) које се огледају у степену уништавања људства и материјалних средстава противника, његових људских и економско-материјалних могућности уопште. Материјално-технички фактор (као и простор и време) претставља само мање или више реалну могућност победе у рату, која се претвара у стварност само у процесу активне делатности човека. Од способности и вредности човека, од његових политичких, моралних, војностручних и других квалитета зависи степен остваривања могућности осталих фактора, степен коришћења тактичко-техничких особина и предности наоружања и ратне технике да би се сломила борбена воља противника и уништио његов људски фактор. У овој свеобухватној улози човека у рату, која се битно разликује од његове улоге у економским односима између држава, лежи могућност успешне борбе и победе релативно неразвијених земаља над високоразвијеним, могућност равноправне борбе несразмерно технички опремљених армија.

Људски фактор схваћен у свом тогалитету и са свим својим атрибутима сачињава освају и одлучујући чинилац победе или пораза у рату. Други фактори и њихове поједине стране само у оквиру општег дејства и активности човека мање или више утичу на исход рата. Они само у одређеним условима, нарочито при једнакој вредности људског фактора, могу да одиграју одлучујућу улогу у току рата, појединих операција и бојева. Ти случајеви више долазе до изражаја код мањих јединица и бојева где игра случајности има већи значај за успех него код крупнијих јединица и битака. Вођење рата у целини и већих операција, као и израђивање стратегије и тактике морају се све више базирати на реалнијем односу улоге појединих фактора, на диференцираном схватању њихове вредности у ратним дејствима.

Схватање улоге и вредности људског фактора у току рата зависи пре свега од уопште друштвеног схватања улоге и вредности човека, његовог места и улоге у друштвено-економском и политичком животу. Оно није исто у капиталистичким и социјалистичким земљама. Оно се донекле разликује и у оквиру тих земаља. Оно није исто у капиталистичким земљама које поробљавају и експлоатишу друге земље и у онима које воде борбу за своју слободу и независност, као што није исто ни у социјалистичким земљама у којима се мање или више испољавају бирократско-етатистичке тенденције и у онима у којима радни људи непосредно остварују друштвено самоуправљање итд.

Вредност људског фактора у рату не састоји се само у његовом квантитету, у бројном стању људства (мада је бројно стање људства веома значајно и у доброј мери може надоместити слабости других фактора, па и борбени квалитет човека), него пре свега у његовим политичким, моралним, техничким, културним, физичким и другим својствима. Без сагледавања ове квалитативне вредности људског фактора није могуће схватити чињеницу зашто бројно мање, па чак и технички слабије опремљене, армије побеђују у том погледу надмоћније противнике. У нашем Ослободилачком рату, услед техничке инфериорности и других специфичних околности, одлучујућу улогу за победу није толико имао квантитет наших јединица (који је само у појединим бојевима и можда на крају рата био супериорнији од непријатељског), већ пре свега њихов квалитет и тесна веза са народом, квалитетом њихове стратегије и тактике ратовања.

Борбени морал претставља најконцентрисанији израз и мерило стварне вредности људства, његове одлучности, упорности и способности. Он је специфична манифестација опште-друштвеног морала.¹¹⁾

Морал је посебан облик друштвене свести који одређује норме понашања људи и оцењује на основи тих норми њихове односе према њима самима и између њих, према друштву и његовим класно-политичким и другим заједницама. Он није природнобиолошког него друштвеног порекла, није проста навика у понашању човека, него пре свега израз његовог друштвеног бића, израз економских и друштвених услова његовог живота. Мада не настаје без утицаја спознаје свести (која се обликује у области науке и филозофије) морал се не може свести на ту свест. У моралу се спознајна свест више такорећи

¹¹⁾ Борбени морал у правом смислу речи није ужи од друштвеног, његове класне структуре и садржаја. Он се као неки ужи облик морала донекле испољавао у најамним армијама које су претстављале „туђе тело“ у народу и за време ратова који нису толико задирали у животне интересе читавог становништва као данас. Али у савременим условима, када рат захвата све људске и материјалне снаге и могућности земље, борбени морал је све више по своме обиму и другим особинама адекватан израз општедруштвеног морала. То се нарочито односи на земље које рачунају на свенародни рат. Однос општег и посебног није истоветан са односом „шири“ и „ужи“. Општедруштвени морал се испољава у својим посебним, конкретним облицима не само у армији и рату него и у осталим областима друштвеног живота.

претвара у човекову свест, у његову самосвест, у његово унутрашње осећање друштвено нужних поступака као личних дужности. У њему се осећајно-вољна компонента човекове свести снажније испољава, више долази до изражаја него у спознајним облицима. Морал се очигледно као човеково субјективно осећање, као његово сопствено хтење, његова воља. Тако се друштвене моралне норме појављују као свесно, добровољно усвојене од стране појединаца. Као морални оцењују се само они индивидуални поступци у понашању људи које у датим условима друштво и његове основне заједнице усвајају. У томе се управо и показује да морална свест није индивидуалног већ друштвеног карактера. Морална свест је виша афирмација човека као друштвеног бића, његово осећајно-вољно и свесно усвајање друштвених обавеза, дужности и норми понашања као сопствених, као обавеза и норми које му нису споља наметнуте и за испуњавање којих одговара само пред собом, пред својом свешћу и савешћу.

Основни извори борбеног морала налазе се пре свега у друштвено-економским и политичким односима дате земље, у карактеру рата и његовом друштвено-политичком циљу. Осим тих основних извора, јединства друштвених и личних интереса људи, њихове уверениости у оправданост рата и његовог циља, на изградњу борбеног морала, његово јачање и одржавање утичу и многи други чиниоци: патриотизам и слободољубивост, љубав према слободи и мржња према поробљивачима, обученост људства и припремљеност земље за рат (економско-техничка, политичка, идеолошка, физичка, психолошка итд.), карактер стратегије и тактике ратовања, ратно искуство и традиције, међусобни односи људи (другарство, узајамна помоћ, брига за људе итд.), утицај и способност старешина, утицај колектива и осећање припадности њему, систем идеолошко-политичког и моралног васпитања, утицај и став јавног мњења итд. У оквиру тих и других елемената, а на основи главних извора, изграђује се и развија борбени морал народа и армије, како у миру тако и у рату.

Унутрашњи односи у армији, нарочито између старешина и борацког састава веома су важан фактор изградње и јачања борбеног морала армије. Ти односи нису и не могу бити исти у свим армијама. Они су у суштини израз друштвених односа. У буржоаским и ранијим армијама ти односи су израз односа између експлоататора и експлоатисаних, израз господства и потчињености, док су у социјалистичким све више израз односа сарадње и узајамне помоћи ослобођених и равноправних произвођача. Превазилажење бирократско-статистичких тенденција у развоју социјализма одражава се на специфичан начин и у армији. Социјалистичка армија је саставни део народа, а у току рата читав народ, односно заједница свесних и равноправних заштитника своје земље. У њој влада нужна подела рада заснована на социјалистичким друштвеним односима, на хуманим односима међу људима. Зато у таквој армији постоји свесна дисциплина која све више извире из моралне свести њених припадника као грађана социјалистичке заједнице. Између њих, без обзира на

положај и функцију, постоје присни, другарски односи, узајамно поверење и поштовање. Такви односи и свесна дисциплина у армији социјалистичке земље претстављају нераздвојно јединство и извор јачања њеног борбеног морала. Истоветност интереса и циљева армије и народа чини тај морал општедруштвеним, претвара га у ствар читаве заједнице и њеног морала. Усвајајући објективну нужност и уставноправну обавезу одбране земље, њене слободе и независности као највиши израз моралне свести, као највиши захтев савести, као осећај највише части и достојанства, припадници наше Армије и „наши радни људи схватају да је одбрана социјалистичке домовине највиша дужност и част сваког грађанина“.¹²

Борбени морал армије и народа огледа се у њиховом позитивном односу према датом рату и његовом циљу, у свесном прихватању и извршавању задатака у интересу припреме и вођења рата, у одлучности и упорности да се у рату истраје до краја, до победе. *Борбени морал је, дакле, конкретан облик општедруштвене моралне свести, који настаје на основи друштвено-економских и политичких односа, карактера рата и његовог циља у оквиру националних особености и традиција земље и свесне уверености људи у оправданост дате оружане борбе, испољавајући се у њиховом позитивном односу и непоколебљивој решености, да и по цену највећих тешкоћа и жртава истрају до коначне победе над непријатељем.*

Борбени морал у одређеним условима може ефикасно да надокнади недостатак материјално-техничких средстава и да појача улогу осталих фактора који дејствују у рату. Морални фактор је у нашем рату за национално и социјално ослобођење одиграо пресудну улогу. Он је претстављао највиши степен концентрације свести и воље свих наших народа да се извојује победа над страним освајачем и домаћом буржоазијом која је служила окупатору. Такав морал који произилази из непосредне животне заинтересованости народа је не само јачао ударну снагу наших јединица него је у исто време и разорно деловао на морал непријатеља. Висока морална свест наших јединица и бораца побеђивала је и савлађивала такве физичке и психичке напоре којима је често било немогуће одредити границе. Уствари такав морал и ратно искуство наших јединица, њених бораца и руководилаца омогућавали су да се у току рата изгради и примени такав начин ратовања којим је побеђен материјално-технички далеко надмоћнији у одређеном смислу бројнији непријатељ.¹³) Стечено иску-

12) Програм Савеза комуниста Југославије, стр. 186, изд. „Култура“, 1958.

13) Земље које воде освајачки рат тешко изграђују и одржавају борбени морал својих армија. Али је то ипак могуће учинити без обзира на примењена средства и карактер тога морала. Борбени морал у таквим армијама осигурава се обично милитаристичком и шовинистичком пропагандом у току идеолошко-политичке припреме за рат, раширивањем ниских страсти, као што су властољубље и жудња за богатством на терет противничке стране. Свирепости, пљачка, окрутности што су их чиниле фашистичке армије за време Другог светског рата (које су се пре њега чиниле и чине у тзв. колонијалним ратовима) плански су биле организоване од стране империјалистичких потпаљивача рата с циљем

ство и борбени морал наше Армије и народа у Ослободилачком рату претстављају неисцрпан извор њихове снаге и у одбрани тековина тог рата и наше револуције. Тај се морал данас даље обогаћује и развија у условима социјалистичких друштвено-економских и политичких односа, у систему непосредне социјалистичке демократије, радничког и друштвеног самоуправљања. Он се заснива на чврстој уверености наших људи да наша земља и њена Армија могу водити само одбранбени и свенародни рат, тј. рат за своју слободу и независност.

Борбени морал Армије и народа у евентуалном рату, с обзиром на карактер наоружања и начин ратова, имаће далеко већи значај него у прошлости.

Појачано убојно и разорно дејство савременог оружја и растреситији борбени поредак, већа растојања између појединаца као и између јединица, већа изненађења и борбе у сусрету јединица, мањих група, појединаца итд. — захтевају већу самосталност, снажљивост, одлучност и упорност сваког појединца, његове високе моралне и борбене квалитете. У евентуалном будућем рату људски фактор, напосе његов борбени морал, имаће пресудну улогу.

Преимућство једне земље над другом у току рата није само у карактеру наоружања него пре свега у остварењу тог преимућства у узајамном дејству свих фактора рата. А у томе дејству преимућство у целини може имати и она страна која га нема у погледу наоружања, а можда ни у погледу бројног стања људства. Створени однос снага у рату и борбеним дејствима не треба ценити само према квантитету људства и наоружања, па ни према квалитету само наоружања, него пре свега у њиховом јединству са квалитетом људства, са квалитетом бораца и њихових старешина. Преимућство у појединим факторима остаје безвредно ако се оно не оствари и у њиховом јединству и узајамном дејству. Нека страна може имати преимућство готово у свим факторима и њиховим елементима али ако га нема у целини трпи пораз од формално слабијег противника који га је у том погледу надвисио. Важно је остварити преимућство у целини и то на одлучујућем месту и у одлучујуће време. Способност појединих војсковођа и стварна вредност људског фактора управо се и огледају у том да се што идеалније усклади дејство свих фактора рата и њихових елемената по свим димензијама и да се у том јединству оствари нови, *виши квалитет*, како у целини тако и у вредности појединих фактора. У том светлу треба сагледавати однос снага зарађених страна, улогу и место појединих фактора као и могућност победе у рату.

На крају овог излагања треба рећи и то да могућност вођења рата у условима атомског наоружања никако не значи и његову оправданост, не значи да је рат целисходно средство политике и остваривања

јачања разбојничког „морала“ њихових армија. А то, уосталом, није био неважан узрок њихове пропасти и опадања њиховог борбеног морала после првих крупнијих неуспеха, нарочито после општег пораза и капитулације.

њених циљева. Целисходност рата (чак и онда када се нема у виду његов карактер) не оцењује се према могућностима његовог вођења или према могућности војне победе у њему, већ према степену остваривања његових друштвено-политичких циљева. Те две стране рата могу бити и потпуно у опречности. Војна победа у рату мада обезбеђује остваривање његовог друштвено-политичког циља ипак није истоветна са њим. Војна победа (која би у савременим условима уствари била „Пирова победа“) не значи увек и стварну победу у рату. Она, напротив, може значити и пораз ако се њоме не оствари друштвено-политички циљ рата. Осим тога досадашње искуство, нарочито из прошла два светска рата, јасно показује да су агресори и земље које су водиле освајачке и неправедне ратове губиле ове не само у погледу остваривања друштвено-политичких циљева него готово и у војном погледу. Само је праведни, одбранбени и ослободилачки рат, тј. рат против поробљивача и угњетача, оправдан и целисходан, јер се води на линији људског напретка и против агресора.

Нецелисходност рата, као средства политике, постала је данас још очигледнија. Нестали су и они минимални изгледи да се путем рата могу остваривати друштвено-политички циљеви и решавати спорна међународна питања. У том смислу и класична формула „да је рат средство политике и остваривања њених циљева“ захтева да се сагледава у другој светлости. Рат је уствари у садашњим међународним односима још само средство безумне и плитке политике агресивних и реакционарних друштвених снага. Стварна политика и напредак човечанства претпостављају његову ликвидацију и на садашњој етапи друштвеног развитка пуну афирмацију мирољубиве и активне коегзистенције између земаља и држава без обзира на њихво друштвено уређење.